

Vint i deu anys de zapatisme

Quan, fa deu anys, els zapatistes van fer escoltar les seves reivindicacions per primera vegada, ningú no hagués imaginat que haurien fet el que van fer i que haurien arribat fins on són ara. Probablement, ni els mateixos zapatistes s'ho haguessin imaginat.

El seu aixecament ha sacsejat la societat mexicana, però també ha estat clau en la nebulosa alterglobalitzadora i en certa manera ha posat en evidència algunes males consciències. Val a dir que el líder zapatista, el subcomandant Marcos, ha aixecat moltes crítiques, no sols entre els sectors més conservadors sinó també entre l'esquerra més ortodoxa i més vinculada a estructures dels partits tradicionals o als grups armats encara existents. Alhora, però, ha generat un impacte inaudit per una guerrilla, i més amb només dotze dies d'enfrontaments armats, els que van de l'1 al 12 de gener de 1994, dia en què el president mexicà, Carlos Salinas de Gortari, va decidir aturar l'avanç de l'exèrcit.

Al principi semblava un grup guerriller marxista com els que ja solien actuar en diversos països americans, fins i tot en el mateix Mèxic. Efectivament, amb aquesta lògica va respondre Salinas, i la primera reacció que va tenir el seu Govern va ser assenyalar els responsables del grup com a salvadorencs, nicaraguencs i guatemaltecs, que havien enganyat tres o quatre indígenes. Fins aquí la sorpresa era relativa, ja que Chiapas tenia el brou de cultiu ideal perquè algú es cansés de les vexacions endèmiques i s'aixequés en armes. Chiapas és un dels estats més rics del país, però la majoria dels seus

3 milions d'habitants no gaudeixen dels abundosos recursos naturals i matèries primeres que té ni dels seus beneficis: un terç de la població no té corrent elèctric, la meitat no té aigua potable i un terç és analfabet, entre altres dades escandaloses. Aquest estat de coses ja havia provocat algunes petites protestes i revoltes, però sempre van ser descoordinades i amb un ressò mínim o nul.

En aquest sentit, una de les primeres victòries de l'EZLN és anterior a 1994, quan a poc a poc aconsegueix ajuntar les diverses comunitats indígenes darrere un nom, un líder o portaveu, una estratègia i unes reivindicacions comunes. No va caldre crear artificialment el component indígena, eren majoria a la zona i eren també els més pobres de l'estat. Amb tot, quan l'acusació de promoció estrangera de la guerrilla zapatista va caure pel propi pes, va ser substituïda per la maldat d'un líder, Marcos, que s'aprofitava dels "analfabets" indígenes. La veritable lluita del subcomandant era la presa del poder, com havien anunciat abans tantes guerrilles en molts llocs del continent. La prova d'això va ser que, en els primers discursos zapatistes, el component indígena era quasi inexistent i la retòrica dominant era la marxista. Avui, Marcos, en el llibre *20 y 10, el fuego y la palabra* (Ed. Virus, 2003) es defensa d'aquesta acusació assegurant que la qüestió indígena era connatural pel fet que aquests eren majoria a l'EZLN, que en el primer discurs van parlar de "500 anys de lluita", cosa que només poden dir els indígenes, i que, en tot cas, si no eren tan explícits era fet a consciència: "Els caps dels diferents pobles indis —tzeltal, tzot-

L'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional (EZLN) va sacsejar la societat mexicana i bona part de la internacional quan es va aixecar en armes l'1 de gener de 1994. Una dècada després continua dret, en una lluita que es va començar a gestar vint anys enrere.

L'aixecament dels zapatistes l'1 de gener de 1994, que va ocupar vuit viles (a la imatge, San Cristóbal de las Casas), va causar un gran impacte dins i fora de Mèxic.

zil, tojolabal, chol, zoque i mam— discutien si farien èmfasi en certes demandes indígenes de l'EZLN en el moment de l'aixecament, i la part que millor va argumentar i que va triomfar fou la que deia que calia donar-li un caràcter nacional, de manera que no s'ubiqués el moviment amb aspiracions regionals o 'ètniques', perquè es deia que el perill és

que es veïés la nostra com una guerra d'indis contra mestissos i que era un perill que calia evitar.”

Fos com fos, el cas és que la qüestió indígena despertà una gran atenció no sols a Mèxic, on el component racista era i és viu en part de la societat, sinó als EUA i Europa. I els zapatistes lògicament ho van veure i li van donar una gran im-

portància, sobretot per recordar que els indígenes no solament no tenien diners ni infraestructures, sinó que era una qüestió de mancances culturals, polítiques i socials.

Al Govern mexicà li va costar molt admetre l'indigenisme del moviment. Primer a Salinas, i després al seu successor, també del PRI (Partit Revolucionari Institucional), Ernesto Zedillo. Aquest va ser qui revelà la suposada identitat de Marcos. Asseguraven que es tractava de Rafael Sebastián Guillén Vicente, nascut el 1957 a Tampico, a l'estat de Tamaulipas, fill d'una família petitburgesa blanca. Va ser el tret de sortida no sols per un intent de sufocar la rebel·lió *manu militari*, sinó també per omplir el currículum d'un portaveu amb passamuntanyes. Es tractava, segons ells, d'un dels millors alumnes del país, que hauria acabat ensenyant comunicació audiovisual a la Universitat, però que el 1984 ho havia deixat tot per endinsar-se a la selva de Chiapas. Diversos llibres, tant hagiogràfics com contraris a Marcos, situen l'origen de l'EZLN en un moviment guerriller mexicà dels anys setanta anomenat Forces d'Alliberament Nacional (FLN), que tindria branques arreu del país. Algunes d'aquestes versions, les més agosarades, asseguren que Marcos s'havia de fer càrrec de la branca rural, al sud, i

Cronologia insurgent: de demanar a exercir

17 de novembre de 1983. Data que l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional (EZLN) marca com a fundacional a la selva Lacandona, a Chiapas. El primer grup és format per tres indígenes i tres mestissos.

Agost de 1984. Tres persones, entre les quals el més endavant conegut com a subcomandant Marcos, s'integren a l'EZLN.

30 de novembre de 1990. Els serveis d'espionatge mexicans envien al Govern un informe secret sobre l'activitat guerrillera a Chiapas. Parlen de 600 zapatistes armats.

22 de maig de 1993. Batalla de Corralchén. En una inspecció de la selva l'exèrcit mexicà topa (per casualitat o seguint les indicacions d'un zapatista desertor) amb un campament zapatista i per primer cop hi ha un enfrontament armat. Tant els zapatistes com l'exèrcit mexicà es retiren. Se sospita que l'aleshores president mexicà, Carlos Salinas de Gortari, encara no volia ficar-se en una guerra quan faltaven pocs mesos de l'inici del Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord (TLCAN) amb els EUA i el Canadà.

1 de gener de 1994. L'EZLN surt a la llum pública amb 4.500 guerrillers que ocupen set ciutats de Chiapas. Reclamen feina, terra, alimentació, sostre, salut, educació, independència, llibertat, democràcia, justícia i pau. Entra en vigor el TLCAN.

12 de gener de 1994. Els zapatistes s'han retirat dels pobles, s'anuncia una gran mobilització a la capital mexicana per aturar la guerra i Salinas decreta l'alto el foc.

20 de febrer de 1994. Amb la mediació del bisbe de Chiapas, Samuel Ruiz (que presidia la Comissió Nacional d'Intermediació, Conai), s'inicien les converses a San Cristóbal de las Casas; hi van 19 zapatistes (18 indígenes i un mestís, Marcos).

2 de març de 1994. S'acaben les converses de pau amb un acord de 34 compromisos governamentals, que els zapatistes duen a consultar a les seves comunitats.

23 de març de 1994. Assassinat del candidat presidencial del Partit Revolucionari Institucional (PRI), Luis Donaldo Coloso Murrieta.

Del 5 al 9 d'agost de 1994. En plena campanya presidencial, els zapatistes organitzen la Convenció Nacional De-

que el seu protagonisme no estava previst per la direcció del moviment, que en realitat volia encendre tot Mèxic i prendre el poder al tipus de Cuba. Marcos ha reconegut més d'una vegada que ell duia el bagatge revolucionari de les guerrilles dels setanta, però que el contacte amb els indígenes el va fer canviar radicalment. També considera que aquesta fou la clau de l'èxit de l'EZLN el general mexicà retirat Francisco Gallardo: "Perquè es donés l'aixecament zapatista, es van conjuntar l'herència de la guerrilla dels anys setanta i la resistència indígena chiapanenca que es manté des del segle XVI."

A més de la fórmula de base, la posada en escena liderada per Marcos també ha contribuït en gran manera a l'èxit, o com a mínim al gran impacte de la guerrilla, sense comparació amb les guerrilles actives en els darrers anys. Els seus comunicats plens d'ironia, humor, romanticisme, de vegades sentimentalisme i alguna dosi de messianisme, escampats via Internet, han funcionat com una màquina de propaganda excel·lent. A més dels comunicats, les accions impulsades pels zapatistes, com les consultes o les marxes, han suplert amb escreix la manca de recursos d'una guerrilla en principi armada per difondre tan àmpliament el seu missatge. Unes idees que tenen poc a veure amb els discursos marxistes dels

El moviment zapatista ha tingut un gran impacte en els moviments alterglobalitzadors, que veuen en la guerrilla una altra manera de fer amb capacitat de generar canvis.

que fins ara agafaven les armes, com per exemple la de no lluitar per aconseguir el poder, sinó generar canvis des de la societat civil.

Marcos, però, també ha estat autor de rellicades ben sonades. Les que ell ha reconegut aprofitant la celebració del desè aniversari de l'aixecament són el fet de permetre i promoure la seva figura tal

com ho han fet, la proposta de diàleg sobre el conflicte bascoespanyol i el retard en el posicionament sobre la guerra contra l'Iraq.

Zapatistes arreu. Però el rebombori zapatista ha estat tan gran que fins i tot ha estat clau en el moviment ara anomenat altermundialista. Van captar l'adhe-

mocràtica (CND) per obrir el diàleg a la societat sobre les reformes que calia fer a Mèxic.

21 d'agost de 1994. Eleccions presidencials, també en els territoris zapatistes, en què guanya Ernesto Zedillo, del PRI, enmig d'acusacions de frau.

8 d'octubre de 1994. L'EZLN trenca el diàleg amb el Govern federal. Assegura que no se sent respectat.

1 de desembre de 1994. Zedillo pren possessió del càrrec de president mexicà.

18 de desembre de 1994. Devaluació del peso i gran crisi econòmica al país.

19 de desembre de 1994. Els zapatistes trenquen el setge militar de la selva i apareixen a trenta municipis de Chiapas que són declarats autònoms.

9 de febrer de 1995. Enmig de converses informals entre Govern i EZLN, Zedillo fa pública la identitat dels dirigents zapatistes i inicia una ofensiva militar per detenir-los. Els resultats de l'ofensiva són detencions i tortures a Ciutat de Mèxic i a Chiapas, pobles arrasats i 30.000 desplaçats.

11 de març de 1995. El Congrés mexicà aprova la "Llei pel diàleg, la conciliació i la pau digna", i crea la Comissió de

Concòrdia i Pacificació (Cocopa), amb diputats i senadors de tots els partits polítics.

21 de març de 1995. Es reprenen les converses directes entre Govern i zapatistes.

27 d'agost de 1995. Primera gran mobilització nacional i internacional dels zapatistes, que organitzen una Consulta Nacional per demanar si l'EZLN s'ha de convertir en una nova força política. La gran majoria de mexicans que hi participen (més d'1 milió) diuen que sí. Continua l'assetjament militar als zapatistes i als que els donen suport.

Del 4 al 8 de gener de 1996. Els zapatistes convoquen indígenes de tot Mèxic i creen el Congrés Nacional Indígena (CNI).

16 de febrer de 1996. Després de deu mesos de converses, el Govern mexicà i l'EZLN signen els acords de San Andrés, que només afecten una part del diàleg, la que fa referència a drets i cultura indígena. Segons els acords, el Govern es compromet, entre altres qüestions, a reconèixer constitucionalment el dret d'autonomia als pobles indis, a ampliar-ne la representació política, a garantir-los el ple accés a la justícia i a reconèixer els indígenes com a subjectes de dret públic.

sió de diversos gurus d'aquesta onada políticocial, com Manuel Vázquez Montalbán, Rigoberta Menchú, José Saramago, Alain Touraine, Noam Chomsky o el director de *Le Monde Diplomatique* i inspirador de l'ONG ATTAC, Ignacio Ramonet, que considera que "Marcos i els zapatistes són els grans precursors del moviment antiglobalització i els anunciadors del Fòrum Social Mundial". En l'esquerra catalana, el zapatisme també ha tingut ressò en els moviments socials. De fet, el Col·lectiu de Solidaritat amb la Rebel·lió Zapatista amb seu a Barcelona ha estat un dels més actius. Enguany, que l'impacte mediàtic dels zapatistes és més reduït, és quan més brigadistes catalans s'han desplaçat a les poblacions zapatistes en tasques de suport. En concret, del Principat van sortir-ne 250 persones; del País Valencià, 20; i de Mallorca, 10.

En alguns casos, però, el zapatisme ha deixat en evidència part d'una esquerra molt preocupada per les lluites indígenes i la defensa de la seva cultura i tradicions, sempre que aquesta reivindicació no travessi l'Atlàntic.

A Espanya, el cas del PSOE ha estat especial, si el comparem amb els seus homòlegs europeus. La seva actitud ha estat molt dura amb els zapatistes, els quals encara recorden les crítiques que

van rebre tant de Joaquín Almunia com de Felipe González quan van fer visites per aquelles terres. Unes crítiques que associen a les poderoses influències que té PRISA amb polítics i empresaris de l'encara *establishment* priista de Mèxic, així com de l'assessorament que –segons se suposa– el Govern mexicà va rebre de l'espanyol per aixafar militarment i paramilitarment els zapatistes a canvi de les deportacions d'etarres.

Més enllà de l'impacte del zapatisme a àmbit internacional, també a Mèxic ha estat motor de canvis molt importants. Està ben reconegut que el zapatisme contribueix decisivament a posar fi a les majories del PRI, i també a posar damunt l'agenda política el fet indígena, fins aleshores gairebé reduït al folklorisme. També, entre part dels indígenes de Chiapas, el zapatisme no sols ha estat força d'unió i organització autònoma, sinó que ha fet passes importants en el reconeixement del paper de la dona. Tot i això, les condicions de vida de Chiapas, en els deu anys de l'aixecament, continuen molt precàries. L'EZLN va arribar a uns acords amb el Govern de Zedillo, però aquest al final els va voler modificar. I precisament va ser així, modificats –evitant entre altres acords l'accés dels indígenes als recursos de les seves terres i la plena autonomia–, com els va aprovar el

Govern de Fox (amb tot el suport dels partits amb representació parlamentària a Mèxic i la clara oposició, evidentment, de l'EZLN). En tot aquest temps els governs mexicans successius han admès que no podien entrar a enfrontar-se directament amb els zapatistes per les repercussions nacionals i internacionals que tindria, i han preferit seguir la pràctica de l'assetjament militar, amb amplis destacaments de soldats a la zona (ara n'hi ha 70.000) i la complicitat –per no dir connivència– directa amb grups paramilitars, que s'han dedicat a assetjar, i en ocasions a matar, les poblacions assenyalades (no sempre amb raó) com a prozapatistes.

L'EZLN, per la seva banda, en veure que no prosperaven els acords signats el 1996, i sense una força política que a àmbit federal recollís la seva mobilització i sense haver pogut estendre amb força la mobilització indigenista a tot el país, ha decidit concentrar-se en les seves posicions, que mantenen des del 1994, tot i que també hi ha hagut comunitats que han deixat el moviment o d'altres que s'hi han incorporat. Així, han passat de demanar i exigir a exercir algunes de les seves reivindicacions. Per això, a partir de l'estiu d'enguany, van impulsar a 30 municipis de la seva zona (dels 118 que té Chiapas) les Juntas del

3 de març de 1996. S'inicia la creació del Front Zapatista d'Alliberament Nacional (FZLN). Apareixen diversos grups paramilitars contraris als zapatistes.

3 de maig de 1996. Un jutge sentència a presó per terrorisme dues persones que vincula amb els zapatistes. Davant d'això l'EZLN suspèn la participació en la negociació.

Del 27 de juliol al 3 d'agost de 1996. Primera Trobada Intercontinental per la Humanitat i contra el Neoliberalisme, duta a terme en diversos municipis zapatistes. Hi acudeixen 5.000 persones de 45 països diferents.

12 d'octubre de 1996. Per primera vegada una comandant de l'EZLN es desplaça fins a la capital mexicana, on participa en el primer Congrés Nacional Indígena.

29 de novembre de 1996. La Cocopa presenta una proposta de reforma constitucional sobre drets i cultura indígenes com a últim esforç, i reclama a EZLN i al Govern que no l'intentin modificar i que diguin *sí* o *no* a tota la proposta. L'EZLN l'accepta, tot i que diuen que manquen aspectes subscrits als acords de San Andrés. El secretari de Governació (ministre de l'Interior mexicà) també accepta verbalment el document. Però quinze dies després Zedillo diu que *no* i fa una contraproposta.

11 de gener de 1997. L'EZLN diu que *no* a la contraproposta de Zedillo.

4 de març de 1997. La Cocopa renuncia a la seva proposta. El Govern incrementa la presència i l'assetjament militar a Chiapas.

Del 8 al 12 de setembre de 1997. 1.111 delegats de l'EZLN es desplacen fins a la capital del país, en una marxa que vol explicar els motius de l'aixecament i demanar el compliment dels acords de San Andrés. Participen en el congrés de fundació del FZLN, però no s'hi integren.

22 de desembre de 1997. Un grup paramilitar mata 45 indígenes, la majoria dels quals són dones i nens, a la població chiapaneca d'Acteal. El crim sacseja el país i té ressò internacional, però encara avui no s'ha condemnat ningú pels fets.

7 de juny de 1998. El bisbe de Chiapas, Samuel Ruiz, que havia fet tasques de mediació entre el Govern i l'EZLN a través de la Conai, decideix dissoldre aquesta comissió i culpa el Govern de manca de voluntat d'avançar.

21 de març de 1999. Es fa la consulta nacional sobre la llei indígena basada en els acords de San Andrés, impulsada

Buen Gobierno, on van els representants democràtics de la comunitat. Allí decideixen sobre conflictes de terres, coordinen serveis de sanitat i educació i registren matrimonis, naixements i defuncions, entre altres coses. Els membres de les juntes no sempre són zapatistes, n'hi ha d'altres partits o d'independents. Al municipi de La Realidad, per exemple, la majoria dels ciutadans no són zapatistes, però han acceptat administrar-se a través de les juntes. Per sobre de les juntes hi ha cinc *caracoles* que fan el paper de coordinació de les juntes de cada comunitat indígena. Tot plegat, amb un funcionament de màxima participació que fa els processos de presa de decisió molt legítims però també molt lents.

Amb les juntes en marxa, l'EZLN ha deixat clar que el seu paper es limita a la protecció d'aquestes comunitats, però no a la intervenció directa, i s'ha replegat a l'espera de veure què passa a les properes eleccions presidencials de 2006. Per a aquests comicis, el PAN de Vicente Fox haurà de treballar molt si vol tornar a guanyar, ja que, de moment, en el PRI impera la sensació de frustració respecte a tot el que la societat, i també els indígenes i els zapatistes, esperaven de Fox.

Com el PAN, tampoc el PRD no ha aconseguit treure rendiment de la situació, viu amb tensions internes i pateix la

Un dels errors que ha reconegut el mateix subcomandant Marcos ha estat que ha promogut la seva figura per damunt del moviment zapatista.

mateixa crisi que els moviments socials d'esquerra mexicans, alguns sectors dels quals haguessin volgut que els zapatistes es convertissin en alternativa electoral. De moment, però, el que sí és cert és que

els canvis, a Mèxic –i en part fora d'aquest país–, siguin pocs o molts segons qui els valori, ja són irreversibles.

Oriol Cortacans

pels zapatistes arreu del país. Hi participen gairebé 3 milions de mexicans. S'incrementa la pressió a Chiapas: de 76 posicions militars el 1995 a 266 el 1999.

2 de juliol de 2000. Eleccions presidencials a Mèxic, que guanya Vicente Fox, del PAN. Per primera vegada es trenca el domini del PRI després de 71 anys. També a Chiapas guanya com a governador el candidat de la coalició contrària al PRI. L'EZLN no s'oposa a la celebració dels comicis, però no demana el vot per ningú.

23 de febrer de 2001. 23 comandants i un subcomandant surten de territori zapatista per iniciar la Marxa del Color de la Terra (o Zapatour). La comitiva mobilitza més de quaranta camions amb els quals recorren el trajecte fins a la capital reclamant que es compleixin els acords de San Andrés.

3 de març de 2001. Tercer Congrés Indígena a Nurío, Michoacan.

11 de març de 2001. Després de recórrer 3.000 quilòmetres a través de dotze estats, la Marxa arriba a la capital.

28 de març de 2001. Després d'una llarga discussió, finalment els partits presents al Congrés deixen que un representant zapatista parli a la cambra. Quan molts s'esperaven el

subcomandant Marcos, va aparèixer la comandanta Esther, que va fer el discurs reclamant els drets indígenes.

25 d'abril de 2001. El Congrés, amb els vots del PAN, PRI, PRD i Verds, aprova la reforma constitucional proposada per Vicente Fox en matèria indígena, molt diferent als acords de San Andrés i fins a la iniciativa de la Cocopa. Diversos municipis presenten al Tribunal Suprem mexicà 330 impugnacions a les noves reformes constitucionals.

6 de setembre de 2002. El Tribunal Suprem rebutja les impugnacions i declara que no té competències en l'afer.

Novembre de 2002 – febrer de 2003. Polèmica pel creuament de cartes Garzón-Marcos-EZLN.

9 d'agost de 2003. L'EZLN anuncia la creació de les Juntes del Buen Gobierno per posar en pràctica l'autonomia dels municipis zapatistes i també la creació dels *caracoles*, destinats a ser llocs de trobada politicocultural i que apleguen diversos municipis. El Govern mexicà diu públicament que les juntes són constitucionals, però alhora reactiva, segons diverses ONG, els grups paramilitars antizapatistes.

Oriol Cortacans